

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE İHTİKÂR VE ENFLASYONLA MÜCADELE

İbrahim İNCİ *

Özet

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye savaşa girmemesine karşın bir milyon üzerinde üretken insanın silâh altına alması başta tarım olmak üzere üretimin azalmasına neden oldu. Buna ilave olarak ithalatın daralması ve artan devlet harcamalarının emisyon hacmindeki artış ile karşılanması enflasyonun hızla yükselmesine yol açtı.

Fiyatların yükseldiği ortamda spekülörlerin malı piyasadan çekerek kıtlık rantı yaratma çabaları karaborsanın doğmasına ve yokluklara neden oldu. Hükümetlerin fiyat tespiti, bazı tüketim mallarına el koyarak dağıtım ve satışları düzenleme çabaları istenen sonucu vermedi. Başta ekme olmak üzere bazı temel tüketim malları karneye bağlandı. Her alanda vurgunculuğun yaygınlaştığı bu yıllarda hayat pahalılığından en çok etkilenen kesim halkın çoğunluğunu oluşturan köylüler, dar gelirliler, emekliler ve işçiler oldu.

Anahtar Kelimeler

Enflasyon, Vurgunculuk, Kıtlık, Yoksulluk, Üretim

THE STRUGGLE WITH INFLATION AND PROFITEERING IN THE YEARS OF THE SECOND WORLD WAR

Summary

Although Turkey didn't take place in the Second World War, conscripting over one million productive people led to a decline in production, particularly in agriculture. In addition to this, the restriction of import and supplying the increasing government expenses with the increase in the emission capacity led to inflation to rise rapidly. The situation in which the prices increased, the attempts of the speculators to take advantage by taking the goods off the market caused the emergence of the blackmarket and famines. The pricing of the governments and the attempts to organize the distribution and sales by confiscating some consumption products didn't create the expected result. Some consumption products, firstly bread was rationed. In these years which profiteering became widespread in every field, the peasants, constituting the majority of the public, the poor, the retirees and the workers became the most influenced public section.

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Manisa/Türkiye.
ibrhminci@hotmail.com

Key Words

Inflation, Profiteering, Famine, Poverty, Production

GİRİŞ

Önemli bir ekonomik istikrarsızlık göstergesi olan enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli biçimde ve önemli oranlarda artması ve buna bağlı olarak paranın satın alma gücünün azalması anlamına gelmektedir (Seyidoğlu, 1992: 227). Özellikle sermaye malı, hammadde ve ara mallar konusunda dışa bağımlı ülkeler ithalatın kriz veya savaş dönemlerinde kısılması nedeniyle üretimde darboğazlar yaşamaktadırlar. İthalattaki tıkanıklıklar üretimde kullanılan hammadde ve ara malı fiyatlarını artırarak maliyet enflasyonuna yol açarken, öte yandan üretimin azalması da ayrıca fiyat artışına neden olmaktadır.

Fiyat artışlarındaki yükselmeyi önlemenin en temel ekonomik çözümlü üretim artışını engelleyen kısıtları gidermektir. Yani arzı artırarak daha düşük bir fiyat düzeyinde arz-talep dengesini sağlamaktır. Enflasyonu önlemek için bunun dışında mali ve idari önlemler de alınabilmektedir. Örneğin, savaş yıllarında hem devletin artan harcamalarını finansmanını karşılamak hem de talebi kısarak fiyat artışlarını önlemek için vergiler artırılmakta, bazen buna ek olarak Türkiye’de olduğu gibi Varlık Vergisi benzeri olağanüstü vergiler koyulmaktadır. Fiyat artışlarına karşı bu önlemlerin yanı sıra yine çeşitli adlar altında siyasi otoritenin arz ettiği hazine bonoları ile halka alım gücü kısılmaya çalışılmaktadır. Tüm bu ekonomik ve mali önlemler ile enflasyon ve spekülasyonun (ihtikâr) önüne geçemeyen hükümetler bir dizi idari önlemler de almak zorunda kalmaktadırlar. Bu idari önlemlerin başında fiyatların resmi otoriteye tespit edilmesi gelmektedir. Piyasada fiyatı hızla yükselen başta gıda maddeleri olmak üzere temel tüketim mallarının azami satış fiyatları belirlenmekte ve bu fiyatların üzerinde satış yapılmaması yasaklanmaktadır. Ancak daha çok azami satış fiyatını belirleme biçiminde uygulanan bu narh sistemi malın piyasadaki çekilmesine ve karaborsaya yol açabilmektedir. Karaborsa, spekülörlerin, (vurguncuların) mali yüksek fiyatlara sattıkları gayri resmi piyasadır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de olduğu gibi hükümetler olağanüstü dönemlerde piyasada kıt olan mallarla ilgili olarak vurguncularla sürekli mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Bazı olağanüstü dönemlerde hayati önem taşıyan, örneğin hububat ve ekmek gibi tüketim mallarında yaşanan kıtlıklar bu mallar için tayınlama (karne) yönteminin uygulanmasını zorunlu kılabilir. Bu malların karneyle dağıtımını hem tüketimini kısarak fiyat artışlarını önlemeyi amaçlamakta hem de halkın tamamının kısıtlı da olsa ucuz fiyattan zorunlu tüketim mallarına ulaşmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de hükümetlerin enflasyon ve

spekülayon ile mücadelede hangi yöntemleri nasıl uyguladıkları incelenecektir.

İ.KİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Atatürk'ün öldüğü tarihte Avrupa'da büyük bir savaşın başlayacağına kesin gözüyle bakıldığından Türkiye'nin 1934'de başlattığı sanayileşme faaliyetlerini sürdürmesi mümkün olmadı. İlk sanayi planında olup henüz tamamlanmamış olan bazı sanayi projeleri savaş ortamında güçlüklerle bitirilerek işletmeye açıldı. Ancak savaş öncesinde hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı bu dönemde hayata geçirilemedi (Şahin, 2007: 83; Kazgan, 1999: 89; Karluk, 1997: 207).

Türkiye, barış ve kendi güvenliği açısından bazı anlaşmalar yaparak bir takım ittifaklar kurmasına rağmen savaşa hazırlıksız yakalanmıştı. Tarım ve sanayide önemli gelişmeler gerçekleştirilmesine karşın savaş döneminin ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde güçlü bir ekonomik yapıya kavuşulamamıştı. Ülkenin üretim bölgelerini büyük kentlere bağlayan demir ve karayolları yetersizdi. Demiryolu Güneyde Malatya-Elazığ-Diyarbakır'a ulaşmış, Kuzey'de Sivas ve Erzincan'a varmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri uygulanan demiryolu politikası kısmen başarılı olsa da karayolları açısından ülke ihmale uğramıştı; karayolu taşımacılığı çok kötü durumdaydı. Bu yüzden iç piyasada olması gereken dinamik yapıya ulaşılammıştı (Çavdar, 2003: 297; Aydemir, 2000: 205; Karluk, 1997: 208).

Türkiye, II. Dünya Savaşına girmemesine karşın savaş ekonomisinin olumsuzluklarını bütün ağırlığıyla yaşadı. 1930'ların sonlarıyla karşılaştırıldığında ithalatta savaşın ilk yılından itibaren tıkanıklar yaşandığı içinde büyük azalma oldu. İthalat hacmi indeksi 1938'de 100'den 1940'da 36'ya 1941'de ise 29'a kadar düşmüştür. Söz konusu indeks 1944'de ancak 40'a yükselbilmiştir. Buna karşılık ihracat miktarında daha az bir gerileme olduğu gibi, ihracat fiyatları ithalat fiyatlarından daha hızlı arttığından dış ticaret hadleri Türkiye'nin lehine dönmüş 1938 yılında 100'den 1944'de 118'e yükselmiştir. Savaş boyunca ihracat ithalattı aşmış, bu sayede Türkiye'nin elinde büyük miktarda altın ve döviz birikmiştir (Yaşa, 1980: 87; Kepenek-Yentürk, 1994: 77; Tezel, 1994: 180; Kazgan, 1988: 300; Kafaoğlu, 2005: 35).

İş gücünü oluşturan nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması üretim hacminde önemli daralmalara neden oldu. Özellikle tarımsal üretimde büyük düşüşler yaşandı. Örneğin buğday üretimi 1939 yılı temel alınacak olursa 1945'de yaklaşık %50 azaldı. Savunma harcamala-

rının bütçeye hâkim olması nedeniyle sanayide üretime dönük yatırımlar hemen tamamen durdu (Boratav, 2008: 81).

Türkiye bu dönemde sanayi üretimi konusunda büyük ölçüde ithalata bağımlı idi. Bu yüzden ithal edilen ara malı ve yatırım malı biçimindeki üretim girdilerinin savaş yıllarında daralması ve işgücünün azalması nedeniyle 1940-1945 yılları tüm üretken sektörlerin ve milli gelirin daraldığı yıllar olmuştur. Savaş dönemi milli gelirin, sanayi ve 1942 yılı hariç tarımsal üretimin sürekli olarak düştüğü yıllardır (Yaşa, 1980: 87; Karluk, 1997: 208). Tarımsal üretimdeki düşüşün en büyük oranda gerçekleştiği yıl 1945 yılı olmuştur. Üretimdeki bu düşüşte emek ve koşum havvanı sayısındaki azalmanın yanı sıra hava koşullarının kötü gitmesinin de etkisi olmuştur. Sanayi üretimi savaş döneminde yıllık ortalama %5.5, tarımsal üretim ise %7.1 gerilemiştir. Milli gelirdeki düşüş ise yine yıl bazında %6 olmuştur. Bu konuda ayrıca vurgulanması gereken nokta tarım ürünlerinden üretiminde en büyük düşüşün yaşandığı ürünün Türk halkının temel besin maddesi olan buğday olmasıdır.

Tablo I: Seçilmiş Tahılların Üretimi 1939-1945 (Ton)

Yıllar	Buğday	Arpa	Mısır
1939	4 191 528	2 275 460	635 855
1940	4 067 950	2 249 314	757 309
1941	3 483 147	1 758 246	647 467
1942	4 263 282	2 164 781	852 828
1943	3 509 507	1 665 322	874 265
1944	3 148 396	1 403 049	508 296
1945	2 189 318	934 309	294 739

Kaynak: (İstatistik Göstergeler 1923-2009, 2010: 167; İstatistik Yıllığı 1940-1941, C.12, 1941: 287; Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, 1973: 118)

Tablo-1'de görüleceği üzere gerçekten bu dönemde buğday üretimi başta olmak üzere tahıl üretiminde büyük düşüşler olmuştur. Buğday üretimi yılda ortalama %9 dolaylarında düşerken sanayi hammadde olan tütün üretimi %2 artmış, pamuk üretimi ise %1 düşmüştür (Boratav, 2008: 86; Karluk, 1997: 208). Buğday üretimindeki bu büyük düşüş ileride incelenecek olan ekmekte karne uygulamasının ve ekmeklik buğday ununa diğer hububat unlarının karıştırılması zorunluluğunun temel gerekçesini oluşturmuştur.

Türkiye, dış baskılara rağmen savaşa girememekte direndi ve bunu başardı. Bu sayede insanların savaş meydanlarında ölmesinin ve yurdun harap olmasının önüne geçmiş oldu. Ancak üretimdeki düşüş ve ekonominin iyi yönetilememesi yüzünden iktisadi bunalımı, halkın yok-

sullaşmasını, yoklukları ve açlığı engelleyemedi (Ökte, 1951: 38; Çavdar, 2003: 310). Savaş ekonomisinin bütün sorunları Birinci Dünya Savaşı hatırlatıcısına ortaya çıktı (Aydemir, 2000: 205). Savaşla birlikte ihtikâr, vurgun ve karaborsa başladı. Kıtık ve hayat pahalılığının süreklilik kazandığı savaş döneminde iki hükümet değişikliği geçiren Türkiye’de bir birinden farklı iktisat politikalarının denendiği görülmüştür (TBMMZC, Devre 6, C. 28, 11.11.1942: 15; Tezel, 1994: 261). İki hükümetin de ekonomik sorunları aynıydı. Bunlar, azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve önlenemeyen enflasyonist baskıların halkın tahammül sınırını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin beslenme ihtiyacını gidermekti.

Refik Saydam’ın başbakanlığı süresince hükümetin ekonomik sorunlara yaklaşımı geniş ve yoğun bir hükümet müdahale ve kontrolü biçiminde oldu (Boratav, 2008: 83). Saydam hükümetinin uyguladığı iktisat politikaları mevcut bütçe imkânları ile asker sayısı bir milyonu aşan ordunun ve kentli nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak dış ticaretin doğrudan devlet denetiminde yapılmasını sağlamaktı (Oran, 1969: 204; Aydemir, 2000: 226; Akar, 1992: 25).

Refik Saydam bu amaçlara ulaşmak için, ileride ayrıntılı olarak görüleceği üzere, katı fiyat denetimi, bazı tarım ve sanayi ürünlerine el koyma yolunu seçti. 26 Kanunusani (Ocak) 1940’ ta çıkarılan 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu bu politikanın temel aracı olmuştur. Bu kanun hükümlere, ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi işgücünün denetlenmesinin yanı sıra, üretim miktar ve bileşimini belirleme, özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesikayla dağıtılması gibi geniş yetkiler vermektedir (Resmi Gazete, 26.1.1940, Sayı: 4417; Boratav, 2008: 84). Ancak, fiyat hareketleri ve hayat pahalılığı ile mücadele araçları kullanılırken aslında, tarımsal yapıyı ve yurdun %75 halkını oluşturan köylü kitlesini kasıp kavuran fiyat sefaletine neden olundu. İlaş ve fiyat politikaları sadece şehirler ve şehirliler açısından ele alındı (TBMMZC, Devre 6, C. 28, 11.11.1942: 16; Aydemir, 2000: 210).

II. ENFLASYON, SPEKÜLASYON VE BUNLARA YÖNELİK ALINAN ÖNLEMLER

Savaşın çıkacağını anlayan birçok tüccar halkın temel gereksinimi olan malları stoklamaya girişti. Savaş döneminde üretim düşüp ithalat imkânları daralınca stoklanan malların fiyatları hızla yükseldi (TBMMZC, Devre 6, C. 8, 3.1.1940: 9; Kafaoğlu, 2005: 35). İthalatın zor-

laşmasının nedenleri arasında İngiltere'nin Almanya ile ticaret yapan tüccarlara zorluk çıkarmasının da etkisi vardı (Koç, 1973: 60-61). Ticaret Vekili Nazmi Topçuoğlu 1939 yılının Aralık ayında ithal malların fiyatlarında görülen artış üzerine İstanbul Ticaret Odasında yaptığı konuşmada dış ticarete sıkıntı yaşandığına dikkat çekmektedir. Topçuoğlu'na göre ithalatta görülen darboğazın nedeni ithalatı karşılayacak ödeme vasıtalarının yokuşundan değil ithal ticaretinin Eylül'den beri başlayan yeni duruma intibak edemeyişinden kaynaklanmaktadır. Bu tarihlerde Ticaret Vekili geleceğe ilişkin olumlu beklentiler içindeydi ve Takas Limitinin o gün için elinde kliring anlaşması olan ülkelere ithalat için 1 000 000 sterlinlik bir mevcuda sahip olduğunu belirtmekteydi. Yine Topçuoğlu'na göre spekülasyon birtakım malların mevcudunu gizlemiş olmasına rağmen elde bulunan stoklar normal zamanlara nazaran endişe verecek derecede azalmamıştır. Bakan, bundan sonra piyasanın ihtiyacı bulunan bütün eşyanın ithalatında en geniş ölçüde kolaylıklar gösterilmek suretiyle memleket içinde hiçbir malın yokluk tehlikesine maruz kalmadığı ve kalmayacağı ispat olunacaktır diyerek halkı rahatlatmaya çalışmıştır (Aydın Tarihi, Sayı 72 İlkkanun 1939: 140). Ticaret Vekili'nin bu konuşmayı yaptığı günlerde savaş öncesine oranla deri fiyatlarında yüzde 40-50 arasında artış olmuştur. Tekstil ürünlerinde de benzeri fiyat artışları görülmüştür. Örneğin Eylül 1939'da 38 kuruş olan satenin fiyatı Aralık ayında 60 kuruşa çıkmış, diğer kumaş ve saten fiyatlarında da aynı oranlarda artışlar olmuştur. İstanbul Ticaret Odasında yapılan toplantıdaki genel kanı, bazı İstanbullu tüccarlarının İzmir'e giderek malları kapatıp stokladıkları, bununda darlık ve fiyat artışlarına yol açtığı yönündedir. Aslında ülkede 40 milyon liralık manufatura bulunduğu, bu mevcudu yerli üretimin sürekli beslemesi sayesinde ülkede bir senelik stok bulunması nedeniyle fiyat artışlarının normal görülmeyeceğine ve bu artışın en önemli nedeninin spekülasyon olduğuna vurgu yapılmıştır. Manifaturanın zorunlu tüketim malı olması yüzünden diğer eşyaları da fiyat yükselişi konusunda peşinden sürükleyeceğine dikkat çekilmiştir. Bazı mallardaki fiyat artışlarının ihtikardan kaynaklanmayıp doğrudan arzdaki tıkanıklıklardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Savaşın başlarında Türkiye'de görülen makara kıtlığının, toplantıya katılan ve makaracılar adına konuşan Şekerciyân'ın açıklamalarından ithalatın yapılamamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Şekerciyân'a göre makarada görülen fiyat artışının nedeni spekülasyon değil mal kıtlığıdır ve döviz verilmesi halinde mal getirilebilecektir (Aydın Tarihi, İlkkanun 1939: 133) .

Savaşın ilk dört ayı içinde ülkede görülen hızlı fiyat artışları ve ihtikarla ilgili olarak 1939 Aralık ayı sonlarında Mazhar Müfit Kansu tarafından verilen soru önergesine Ticaret Vekili Nazmi Topçuoğlu'nun verdiği cevap hayat pahalılığının nedenlerini ortaya koymaktadır:

“Eylül iptidasında (başlarında) Avrupa harbi başladıktan sonra ilk evvel demir, inşaat malzemesi, çuval gibi bazı maddelerde fiyat yükselişleri başladı. Bunun sebebi bilhassa demir üzerinde aynı tarihlerde kesif bir mubayaa başlamış olması ve mevcudun tenakus asarı göstermiş olmasıdır. Böyle bir vaziyette bilirsiniz ki her zaman derhal mal piyasadan çekilir, gizlenmeğe başlar ve bunun aksi tesiri piyasaya üzerinde fiyat tereffüü (yükselişi) şeklinde tecelli eder.

Harbin başlaması, bir tesadüf eseri olarak, Almanya ile aramızdaki ticaret muaheadesinin de hitam bulduğu tarihe rast gelmiştir. Bundan evvel bilhassa demir ve inşaat malzemesinin kısmı azamı, hatta demir, hemen kâmilen Almanya'dan gelmekte idi. Bir taraftan ticaret anlaşmasının sona ermiş bulunması, diğer taraftan, piyasadan külliyetli miktarda demirin kalkması bu fiyat tereffüünün (yükselmesinin) en mühim amillerinden birisi olmuştur.

Aynı tarihlerde çuval için de piyasadan geniş mikyasta mubayaa başladıği için çuval fiyatlarında tereffüeler olmuştur. ... piyasada mevcudun eksilmiş olması nispeten bir fiyat tereffüünü (yükselmesini) meşru kılamaz. Bunu hiç bir zaman mazur görmemekteyiz. ... Almanya'dan getirilemeyen bir inşaat malzemesi ve demiri başka memleketlerden pekâlâ getirebilirdik. Fakat ithalât ticaret âlemi, diğer yerlerden münasebatı çoktan kat etmiş (kesmiş) olması dolayısıyla, bir taraftan yeni ticarî münasebat tesisindeki müşkülât, diğer taraftan harp dolayısıyla demir ihracatı yapan memleketlerin derhal ifa edilecek taahhüdata girmemeleri bu fiyat yükselmesinin devamına müessir olmuştur” (TBMMZC, Devre 6, C. 7, 27.12.1939: 128-129). Demir fiyatları savaş döneminde ithalatta yaşanan darboğazların sürmesi nedeniyle 1939-1943 yılları arasında %900 artmıştır (Çetin, 2005: 95; Özkan-Temizer, 2009: 321).

Ticaret Bakanı aynı konuşmasında bazı mallardaki fiyat artışının tamamen spekülasyondan kaynaklandığını belirtmektedir: “Diğer maddeler üzerindeki fiyat tereffüleri, bilhassa bazı eşyalar üzerinde, hiç de maddî bir sebebe istinat etmemektedir. Bunlar bilhassa kolay ve çabuk para kazanmak hırsıyla gözleri bulanmış olan bazı insanların harpten istifade ederek geniş bir spekülasyon yapmalarından tevellüt etmiştir. Hatta o kadar gözleri kararmış bir halde bulunuyorlar ki; spekülasyon

şartlarının mevcut olup olmadığını tetkik etmeğe dahi lüzum görmüyorlar.

Meselâ: Pamuklu eşyalarda, memleketteki pamuklu mevcudu ... bugün memleketin bir senelik ihtiyacını karşılayacak durumdadır. Buna rağmen spekülasyon başlamıştır. Spekülasyon evvelâ İstanbul'da harekete geçmiş ve İzmir'e giderek orada mevcut malları kapamakla işe başlamışlardır" (TBMMZC, Devre 6, C. 7, 27.12.1939: 128-129; Ayın Tarihi, Sayı 73, 1-31 İllkânun 1939: 145-146).

Ticaret Vekili, ülkenin ekonomik açıdan "müsait şartlar" içinde bulunduğunu, ancak bir takım fırsatçıların çıkıp sabit gelirli vatandaşların geçimleri üzerinde baskı kurduklarını belirtmiş, bu fırsatçılara müsaade etmeyeceklerini açıklamıştır. Fiyatları artırmaları ne deniyle sanayicileri "müskül zaman gelince adeta silahını çekerek milletin üzerine yürüyen sanayici olmuştur" söyleriyle paylayan Topçuoğlu, sanayicinin gördüğü himayeye layık olmadığını, bu konuda gereken önlemleri alacaklarını ifade etmiştir (Ayın Tarihi, İllkânun 1939: 136) .

Topçuoğlu kahve fiyatlarındaki artışın nedenleri üzerinde de durmuş ve bu konuda alınacak önlemler hakkında bilgi vermiştir. Ticaret Vekili'nin yaptığı açıklamalardan kahve fiyatının muhtekirler (vurguncular) tarafından yapa-yolarak artırıldığı anlaşılmaktadır:

"Aynı tarihlerde kahve üzerinde de spekülasyon olmuştur. Memleket ihtiyacı için doğrudan doğruya Hükümet hesabına Brezilyaya kahve siparişi vermiştik. Bu mallar ... kânunusaninin ilk haftasında İstanbul, İzmir ve Mersine gelmiş bulunacaktır. Brezilya kahve şirketince de ülkemize getirilmek üzere kendi hesabına 15000 çuvallık kahve siparişi verilmiştir. Binaenaleyh, bütün memleketin altı aylık ihtiyacını karşılayacak şekilde mal mevcut iken spekülâtörlerin kahveyi 110, 120 ve hatta 130 kuruşa kadar çıkarmaları hadisesiyle karşılaşmış bulunuyoruz. Bu spekülasyonlar hakikî hiç bir maddî sebebe istinat etmemektedir. Münhasıran kolay ve çabuk para kazanmak hırsı bahis mevzuudur" (TBMMZC, Devre 6, C. 7, 27.12.1939: 129). Savaşın başından itibaren muhtekirler mal stoklar ken, halk da gelecekte mal bulamama kaygısına kapılıp, özellikle gıda maddeleri depolamaya koyulmuştur. Örneğin, İstanbul'un şeker ihtiyacı günlük 110 ton iken, 125 ton şeker sevk edilmesine rağmen şeker sıkıntısı yaşanmaktadır. Gazetenin verdiği habere göre İstanbul'un 15 günlük şeker ihtiyacı 1500 ton iken 40000 ton şeker satılmasına karşın şeker kıtlığı devam etmektedir (Yeni Sabah, 1.5.1941).

Bakan Topçuoğlu, savaşın başlaması ile birlikte ithalatın peşin ödeme mukabili yapılabilmesinin anlaşılması üzerine tüccara gerekli döviz tahsis ettiklerini, spekülasyon şartlarının oluşmaması için ihtiyacı duyulan

lan tüm ithal malların sağlanmasına çalıştıklarını ifade etmiştir. Ticaret Vekili ülkenin ihtiyacı olan eşyanın bol olarak getirilmesi önlemlerini alırken ithalat ile ilgili almış oldukları kararlar hakkında bilgi vermiştir:

“Biliyorsunuz ki, ... harp şartları içerisinde yaşamaktayız. Bu itibarla ticareti ulu orta serbest bırakmağa imkân yoktur. Şu noktadan imkân yoktur ki; bir takım ithalatımızı başka Hükümetlerin müsaadesini aldıktan sonra temin edebiliriz. Çünkü ekseri Hükümetler ihracatlarını bir takım tazyidata (sınırlamaya) tâbi tutmuşlardır. Bizim ihtiyacımız olan bu maddeleri bu memleketlerden elde edilecek lisanslarla temin etmek lâzımdır. Bu itibarla ithalâtı kolaylaştırmak bakımından Hükümetin ithalatçıya yardım etmesi zarureti vardır.

En nihayet memlekete giren eşyanın fiyatını da daimi murakabe altında buldurmamız lâzımdır. ... en ehemmiyetli maddelerin ithali için teşkilât yapmağa başladık. İthalât birlikleri yapıyoruz. Ferdin ihtiyacına cevap verecek yerde, bütün memleketin ihtiyaçlarına cevap vermek lâzımdır. Lisans ihtiyacı varsa, birliğe temin edeceğiz, akreditif ihtiyacı varsa, onu da birliğe temin edeceğiz” (TBMMZC, Devre 6, C. 7, 27.12.1939: 129; Ayın Tarihi, Sayı 73, 1-31 İkkânun 1939: 147).

Hükümet ekonomiyi yönlendirmek üretimi ve ticareti harp ekonomisinin ihtiyaçlarına göre düzenleyebilmek amacıyla birçok kararname-ler çıkarmıştır. Bunlardan biri de Ticaret Vekili'nin yukarıda kurulacağını yaklaşık üç ay önce haber verdiği ithalât tacirleriyle toptancı ve yarı toptancı tacirler ve sanayi erbabı arasında oluşturulan birliklerdir. Bu birlikler sayesinde ihtiyacı duyulan malların ithal edilmesi ve fiyatların daha sıkı denetim altına alınması sağlanmaya çalışılmıştır (Kararname No: 2/13019, Resmi Gazete, 13.3.1940, Sayı: 4457). Bu kararname- nin yayınlanmasının üzerinden henüz bir ay geçmeden kendilerine sağlanan kolaylıklardan yararlanmak ve hükümetle işbirliği içinde hareket etmek için ithalatçılar sekiz adet ithalat birliği kurulmuşlardır (Kararname No: 2/13220, Resmi Gazete, 11.4.1940, Sayı: 4482).

İthal malların fiyat tespiti diğer mallarınkinde olduğu gibi hükümet tarafından belirlenecekti. İthalatçının elindeki malın faturasında yazan fiyat üzerine belirli bir kar payı koyularak mal toptancıdan yarı toptancıya, ondanda yine belli bir kar payı ile perakendeciye geçecekti. Bu yöntemle malın azami perakende satış fiyatı resmi makamlarca belirlenmiş olacaktı. Belirlenen azami satış fiyatı üzerinde bir fiyattan mal satanlar muhtekir (vurguncu) sayılıp gerekli cezaya çarptırılacaklardı. Ticaret Vekili ihtikârın en büyük dayanağının, birçok aracının oluşturduğu aracıcı zinciri olduğunu belirtmiş, bir malın fiyatının %2-3 kazana kazana yirmi, otuz elden geçerek herkesin meşru addettiği bu kazançlardan

dolaylı %100 artacağına dikkatleri çekmiştir. Vekil Topçuoğlu, bu nedenle aracı zincirinin oluşmasına izin vermeyeceklerini söylemiştir (TBMMZC, Devre 6, C. 7, 27.12.1939: 130; Ayn Tarihi, Sayı 73, 1-31 İlkânun 1939: 148). Gerçekten aracıların çokluğu daha savaşın ilk aylarında bazı malların fiyatlarını olağan dış bir şekilde artırmıştı. Örneğin deri fiyatlarında bu nedenle daha 1939 Aralık ayında %40-50 oranında bir artış olmuştu (Ayn Tarihi, Sayı 72, İlkânun 1939: 132)

Savaşın ilk yıllarından itibaren kamu harc amalarının hızla arttığı görülmektedir. Özellikle milli savunma harc amaları savaş yıllarında artmış, 1945 yılı hariç diğer yıllarda bütçenin yarısını aşmıştır. 1938 yılı bütçesi içinde Milli Müdafaa Vekâletine ayrılan pay %30.31 iken 1939'da %43.32, 1940'da %53.24, 1941'de %55.44, 1942'de %54.42, 1943'de %52.52, 1944'de %51.12 ve 1945'de %40.88 olmuştur. Milli Savunma giderleri 1939 yılında 173 milyon iken savaş içinde 1944'da 554 milyon ile en yüksek düzeyine çıkmıştır (Baydar, 1978: 89; Koçak, 2007: II/370-371). Savaş yıllarında daha çok milli savunma giderlerindeki artışa bağlı olarak bütçe harcamaları hızla artan hükümetin bu artışı karşılayabilecek reel bütçe kaynaklarını yaratamaması enflasyonu denetlenemez hale getirmiştir (Akar, 1992: 34; (Tezel, 1994: 258).

Hükümetin ve kamu iktisadi teşebbüslerinin kredi ihtiyaçları büyük ölçüde Merkez Bankası'nca karşılamıştır. Para arzı, 1938 sonunda 219 milyon TL iken 1944 sonunda 993 milyona çıkmıştır. Özellikle kamu harcamalarındaki artışların neden olduğu talep baskılarının yanında, yukarıda da değinildiği gibi, savaş yıllarında tarımsal üretimde ve ithalat hacminde meydana gelen daralmalar enflasyon sürecini hızlandırmıştır. Fiyatlar genel düzeyi, toptan eşya fiyatları endeksine göre 1938-1943 yılları arasında beş kat yükselmiştir (İstatistik Göstergeler 1923-2009, 2010: 494,544; Hatipoğlu, 1960: 13; Tezel, 1994: 258). Tablo II de görüldüğü gibi fiyatlar 1942 yılına kadar genel olarak %73 oranında artmıştır. 1942 yılında hükümet değişikliğine bağlı olarak fiyat politikasında yapılan köklü değişiklikle birlikte fiyatlar hızla artmaya başlamıştır. 1943 yılında ise savaş döneminde tüm mal fiyatları zirve yapmıştır. 1941 yılında 36 olan gıda maddeleri fiyat indeks sayısı 1943'te 178'e fırlamıştır. 1941 yılına oranla 1943'teki artış %394.4 olmuştur. Türkiye bu enflasyon oranlarıyla II. Dünya Savaşı döneminde hayat pahalılığında dünyada birinci sırayı almıştır. Bu dönemde enflasyonun en yüksek olduğu ikinci ülke Hindistan olmuştur (Kayra, 1995: 106; Ağaoğlu, 1943: 7; Arı, 1998: 458).

Tablo II: 1939-1945 Dönemi Toptan Fiyat İndeks Sayılar

Yıllar	Genel İndeks	Bitkisel Gıda Maddeleri	Hayvan Ürünleri	Dokuma Maddeleri	Yapı Malzemeleri	Akaryakıt
1939	22	20	20	27	22	36
1940	27	25	23	32	26	48
1941	38	36	31	37	35	63
1942	73	85	60	49	64	88
1943	127	178	79	66	77	110
1944	98	108	90	78	81	125
1945	45	101	94	78	84	93

Kaynak: (İstatistik Göstergeler 1923-1995, 1996: 332)

Genel fiyat indeksi ürün bazında görülen fiyat hareketlerini yansıtmamaktadır. Bazı gıda mallarının fiyatlarındaki artış bu ürün grubunun ortalama artışının çok üzerinde olmuştur. Bu nedenle ürün grubuna ait ortalama fiyat artışı verileri tüketicinin karşı karşıya kaldığı hayat pahalılığını doğru okumaya olanak vermemektedir. Örneğin 1938-1943 yılları arasında temel gıda maddelerinden şekerin fiyatındaki artış %1043.7 olmuştur. Aynı dönemde bulgur %684.3, pirinç ise %553.8 oranında zamlanmıştır. Belirtilen bu artış oranları genel fiyat istatistiklerine yansımamaktadır. Bu yüzden bazı temel gıda ve tüketim mallarına ilişkin fiyat hareketlerini gösteren Tablo 3 hazırlanmıştır.

Tablo III: Seçilmiş Temel Besin Maddelerinin 1938-1945 Yılları Arasında İstanbul'daki Ortalama Perakende Fiyatları ve Artış Oranları (kilo üzerine kuruş olarak)

Ürünün Adı	1938	1941	1943	Artış Oranı %	1945	Artış Oranı %
Ekmek	10.00	13.25	39.00	290.0	33.00	230.0
Bulgur	15.23	26.45	119.46	684.3	56.52	271.1
Pirinç	26.00	46.76	170.00	553.8	151.00	480.7
Patates	8.49	13.20	38.79	356.8	26.41	211.5
K. Fasulye	18.98	29.27	82.70	335.7	71.96	279.1
K. Soğan	6.94	7.76	26.50	281.6	32.15	363.2
Kes. Şeker	30.01	47.50	343.25	1043.7	209.33	595.7
Siğır Eti	35.46	46.27	172.81	387.3	163.95	262.3
Zeytin	44.33	37.35	77.41	74.6	146.56	230.6
Zeytinyağı	49.25	81.51	208.55	323.4	180.59	266.6
B. Peynir	49.60	65.07	155.18	212.8	216.05	335.5
Çay	425.28	-	623.56	46.6	1600.00	276.2

Kaynak: (Fiyat İstatistikleri 1936-1947, 1948: 3-15; İstatistik Göstergeler 1923-2009, 2010: 494-495; Bülül, 2006: 7)

Tablo III ten anlaşıldığı üzere 1941-1943 yılları arasında bazı gıda maddeleri fiyatlarında 5 ile 10 kat arasında bir artış olmuştur. Oysa savaşın ilk iki yılında 1938 yılı temel alındığında fiyat artış oranlarının, savaş öncesi yıllara ait eldeki stokların da etkisiyle aşırı boyutlara ulaşmadığı görülmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C. 27, 5.8.1942: 22). 1942 yılında Refik Saydam'ın Başbakanlıkta kaldığı Temmuz ayına kadar fiyatlardaki artış hızının önceki iki yılın artış oranlarını pek aşmadığı söylenebilir. Fiyatlardaki ani yükseliş 1942 Temmuzundan sonra başlamıştır. Fiyatlardaki bu hızlı yükselişe o tarihte kurulan Şükrü Saracoğlu hükümetinin ekonomi politikaları yol açmıştır.

Refik Saydam hükümetinin savaşın ilk aylarında başlayan enflasyon ve ihtikâr karşısında izleyebilecekleri iki alternatif politika bulunmaktaydı (Aydemir, 1959: 514). Bunlardan birincisi, mevcut bütçe imkânlarıyla ordunun ve kentli nüfusun temel işe ihtiyacını sağlama hedefinden hareket ederek, ticareti devlet denetimine almak ve sıkı bir fiyat sınırlaması uygulamaktı. İkinci politika ise devletin piyasanın işleyişine daha fazla bel bağlayarak fiyatlar ve piyasa koşulları üzerindeki denetim

ve müdahalelerden mümkün olduğu ölçüde kaçınmasıydı. Böylece devletin fiyat artışlarının üreticiyi harekete geçireceğini, talep artışlarının üretim artışını uyaraacağını beklemesi idi. Ancak bu durumda açık piyasada oluşan fiyat artışlarını yöneticilerin kabullenmesi gerekmektedir (Boratav, 1974: 296; Aydemir, 1959: 514; Pamuk, 1989: 97).

Refik Saydam hükümeti tavizsiz bir biçimde birinci politikayı izlemiştir. Saracoğlu hükümeti ise Saydam'ın uygulamalarını önemli ölçüde gevşeterek ikinci politikayı belli ölçüde hayata geçirmeye çalışmıştır (Barutçu, 1977: 257; Sertel, Tan, 25.7.1942).

Saydam yönetimi, Ticaret Vekilinin bir ay önce açıkladığı gibi 1940 başından itibaren sıkı bir kontrol mekanizmasını uygulamak için yasal ve kurumsal düzenlemelere yönelmiştir. 18 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu kabul edilmiştir. Milli Korunma Kanunu hükümete ekonomik hayata çok geniş müdahalede bulunma olanağı vermiştir. Kanunun üretim alanında sağladığı yetkilerle hükümet, sanayi ve maden kurumlarında neyi ne miktarda üretebileceğini tespit edebilecek ve üretim hedeflerine ulaşabilmek için de işletmelere gerekli programları dikte edebilecekti. Hükümetin tespit ettiği önlemleri uygulamayan ve belirlenen programa göre üretimi gerçekleştirilmeyen işletmelere devletçe el konulup belli bir tazminat karşılığında devlet tarafından işletebilecekti. Yine devlet bütün nakil araçlarına ücretli çalışma mükellefiyeti koyabilecekti. Tarım sektöründe de üretime dönük müdahale imkânları açık tutulmuştur. Kanunun verdiği yetkilerle gerekli görülen bölgelerde hangi ürünlerin ekilebileceğini devlet tespit edebileceği gibi, ekilmeyen 500 hektardan büyük araziye devlet bir bedel ödemek koşuluyla bizzat işletebilecekti (Kanun No: 3780, Resmi Gazete, 28.1.1940, Sayı: 4417; Timur, 1971: 228-229).

Milli Korunma Kanunu hükümete dış ticareti düzenleme ve fiyat kontrolü ile ilgili geniş yetkiler vermiştir. Bu yetkiler sayesinde devlet iç ve dış piyasaya alıcı olarak girebilmekte, ticareti düzenleyecek ve karborsayı, ihtikârı önleyecek önlemleri alabilmekte idi. Milli Korunma Kanununa dayanarak hükümet iç ve dış ticarete devletin fiilen yer alması amacını güden Ticaret Ofisini kurmuştur (Timur, 1971: 229; Akar, 1992: 15). Halkın ve milli müdafaa için gerekli işe maddelerinin alım satım işlerini düzenlemek ve stoklar oluşturmak için kurulmuş olan Ticaret Ofisi görevleri şunlardır: a) Her türlü işe madde sini satın almak, satmak ve ülke ihtiyacı için stoklar oluşturmak, b) Faaliyet alanına giren maddelerin fiyatlarını saptamak ve bunların dağıtımını konusunda Ticaret Vekâletine öneriler getirmek, c) İşe maddelerinin stoklanması ve taşınması için gereken depo, ambalaj ve nakil araçlarının yapımı, satın

alınması ve kiralanması ile ilgilenmek idi (Kararname No: 215170, Resmi Gazete, 18.3.1941, Sayı: 4737) .

Yine ticareti denetlemek için yukarıda belirtildiği gibi ihracatçı ve ithalatçılar için birlikler şeklinde örgütlenmeye gidilmiştir (Kararname No: 2/13019, Resmi Gazete, 13.3.1940, Sayı: 4457; Boratav, 1974: 297). Ticaret Ofisiyle aynı tarihte Ticaret Vekâletine bağlı olarak İaşe Teşkilatı kurulmuştur. İaşe Teşkilatı bir müsteşarlık, İaşe İşbirliği Heyeti, İaşe Umum Müdürlüğü ve Fiyat Murakabe Müdürlüğü gibi birimlerden oluşmaktaydı. İaşe Umum Müdürlüğü ülkenin ihtiyaçlarının gerektirdiği şekilde ithal, ihraç, stok, dağıtım işleri ve tüketimi düzenlemek ile görevliydi. Bu teşkilatın konumuzla daha yakından ilgili olan birimi Fiyat Murakabe Müdürlüğü idi. Fiyat Murakabe Müdürlüğü iaşe maddelerine ilişkin fiyatların ve gerektiğinde muhtelif sanayi ve ticaret zümrelerinin azami kar hadlerinin tespiti esaslarını hazırlamak ve denetlemekle görevli idi. Hayat pahalılığı seyri takip etmek de bu müdürlüğün görevleri arasındaydı. Bunlara ilave olarak bütün fiyat denetimine ait mevzuatın uygulanması görevi de bu müdürlüğe verilmişti. Anlaşılabacağı üzere İaşe Teşkilatının kuruluş amacı Fiyat Murakabe Müdürlüğü aracılığı ile özel ticaret üzerinde devlet denetimini fiilen kurmaktır (Kararname No: 2/13019, Resmi Gazete, 13.3.1940, Sayı: 4457; Boratav, 1974: 297).

Milli Ko runma Kanununun vermiş olduğu geniş yetkilere dayanarak çıkarılan onca kararname ve ticareti denetim altına almak için kurulan örgütlere karşın, tüccarın daha çok kazanma hırsıyla vurgunculuğa yönelmesi yöneticileri rahatsız etmiştir. 1940 yılı sonlarında Başbakan Refik Saydam esnaf ve tüccara yönelik şu uyarıyı yapmıştır: “Biz tüccarı millet hayatında lazım bir unsur telakki ediyoruz. Bu unsurun kendi normal yaşamasını kendisi eğer takdir ve temin ederse, devletten ve hükümetten kendisine yardım gelir... Fakat tüccar bunu böyle telakki etmezse tamamen içimizden çıkması lazım gelen bir unsur olduğuna kanaat getirerek, ona göre hareket etmek kararındayız” (Kuruç, 1963: 69;). Tüccarı topluma zararlı bir unsur olmay a devam ederse toplumun içinden çıkaracakları gözdağını veren Saydam, 1941 yılı başlarında ithalatı devletleştirme kten söz etmiştir: “... İthalat tüccarlarından şikayetimi olduğunu belirtmeliyim... vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hakim olduğunu anlatmaya çalışacağım, olmadığı takdirde... ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim” (Kuruç, 1963: 69; Avcıoğlu, 1969: 226). Ancak bu uyarılar bir tehditten ibaret kalmış, iç ve dış ticaret düzeni pek değiştirilememiştir.

Saydam hükümeti başlıca tarım ürünlerinin piyasaya fiyatlarının çok altında fiyatlar karşılığında devletçe satın alınması yöntemini uygulamıştır. Hükümet serbest piyasaya göre aşağı yukarı buğdayı beşte bir fiyatına satın almıştır (Aktan, 1978: 327-28). Devlet kontrolündeki satış fiyatları ürüne göre değişen ilkelere bağlı oluyordu. Ordunun ve halkın hayati ihtiyaçları olarak görülen buğday ve kömür büyük kentlerde vesikaya bağlanarak ucuza dağıtılıyor, pamuklu dokuma ise çok sınırlı tutulan vesikalı dağıtım dışında, serbest piyasa fiyatlarından satılıyor (Boratav, 1974: 279). Pamuk alım fiyatları düşük tutulduğu için oluşan yüksek tekstil karları kamu kesimi için önemli bir gelir kaynağı sağlıyordu. Hükümet kumaşları özel sektörden alıyor ve iki katı fiyatla piyasaya satıyordu. Savaş yıllarında Sümerbank bu şekilde yaptığı satışlardan her yıl 40-50 milyon lira kar elde ediyordu (Thornburg, 1949: 110). Ancak bu karlardan devlet fabrikalarının yanı sıra özel dokuma fabrika sahibi girişimciler de yararlanmakta idi (Boratav, 1974: 279). Aslında devlet hazinesine gelir sağlamanın yanı sıra, tekstil üretiminin yetersiz olması, üretim maliyetlerinin yüksekliği ve ithalat olanaklarının daralması kumaş fiyatlarının yükselme nedenlerindendi (Aydemir, 2000: II/217; Thornburg, 1949: 110). Nüfus başına yılda 6 metre pamuklu kumaş düşmekte idi. Oysa kişi başı yıllık gerekli olan asgari pamuklu kumaş miktarı 20 metre idi (Aydemir, 1959: 513). Diğer yandan pamuk alım fiyatlarını hükümetin düşük tutması üreticiyi rahatsız etmiş üretim şevkini kırmıştır (Ömür, Cumhuriyet, 17.10.1941).

Temel malların dağıtımının bizzat devletçe yapılmasına çalışılmıştır. Resmen özel ticarete bırakılan alanda ise, Milli Korunma Kanununun öngördüğü zabıta tedbirleriyle fiyat kontrolleri uygulanmıştır. Fiyatların denetimi ve ihtikarın önlenmesi için Fiyat Murakabe Komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlar illerde valilerin başkanlığında en az üç en fazla yedi üyeden oluşacaklardır. Gerekliğinde kazalarda kaymakamın başkanlığında da Fiyat Murakabe Komisyonları oluşturulabilecekti. Bu komisyonların yetki ve görevleri Ticaret Vekili'nce belirlenen malların mahalli toptan ve perakende satış fiyatlarını saptamak, fiyatları denetlemek ve saptanan azami fiyatlara uyulmadığı hallerde, adli soruşturma sırasında yargı organlarınınca sorulacak konularda görüş bildirmek idi (Kararname No: 2/13628, Resmi Gazete, 8.6.1940, Sayı: 4530; Koçak, 2007/II: 390-91).

Refik Saydam hükümeti bazı temel tüketim mallarına dağıtımını doğrudan üstlenmek üzere el koymuştur. Şevket Süreyya'ya göre Milli Korunma Kanunu'nun el koyma ile ilgili hükmü uygulamada aşırı boyutlara ulaşmamıştır. Örneğin bütün sanayi mamulleri alanında yalnız

pamuklu dokumalara, tarımda da en zorunlu tarım ürünlerine el koyulmuştur (Aydemir, 2000: 217).

Hükümet hububat ihtiyacını karşılayabilmek için Milli Korunma Kanunu çerçevesinde 5 Aralık 1940 tarihli 2/14713 sayılı kararname ile hububata el koyma kararı almıştır. Bu kararname ile ilk defa hububat ticareti ile uğraşmayan üreticiler, vilayet hususi idareleri, belediyeler, hususi bütçe ile idare edilen devlet kurumları, TMO ve elerinde 500 kg.'ın altında hububat bulunanlar hariç bütün gerçek ve tüzel kişilere ellerinde bulunan buğday ve çavdar miktarını ve cinsini bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca hububat ticareti ile uğraşmayan ve yukarıda belirtilen merkezlerdeki bütün gerçek ve tüzel kişilerin ellerindeki buğday ve çavdara devlet, bedelini peşin ödemek şartıyla el koyabilecekti. Böylece bildirim zorunluluğuyla birlikte bedelini ödemek kaydıyla devlete ürünlere el koyabilme yetkisi de tanınmıştır.

Hububata el koyma işlemi 14 Şubat 1941 tarihinde 2/15164 sayılı kararname ile başlamıştır. Bu kararname ile hükümet, üreticiyi yemeklik, yemlik ve tohumluk ihtiyaçlarının üzerindeki hububatını bedeli peşin ödenmek üzere belirlemiş olduğu fiyatlardan Toprak Mahsulleri Ofisine satmaya mecbur tutmuştur (Resmî Gazete, 5.12.1940, Sayı: 4678; Şener, 2004: 80)

1941 yılı başında hükümetin hububat için açıkladığı resmi fiyatlar piyasa fiyatlarının biraz altındaydı. Fakat hem enflasyon hem de iç ticaret hadlerinin tarımsal ürünler lehine dönmesi nedeniyle aradaki fark kısa sürede hızla açıldı. 1942 yılının yaz aylarında serbest piyasada buğday fiyatlarının 50 kuruşa ulaştığı günlerde hükümet buğdayın kilosuna 20 kuruştan el koyma kararı almıştı. Hükümetin bu uygulamaları köylünün geniş bir kesimi tarafından tepki ile karşılanmıştır. Hem küçük hem de büyük çiftçiler gerek rüşvet vererek gerek ürünlerini kaçırıp saklayarak devlet temsilcilerine teslim etmemeye veya teslim edilecek ürün kısmını düşük göstermeye çalışıyorlardı. Bu çabalar neticesinde kimin ürününe ne ölçüde el konulacağını yerel güç ilişkileri belirlemiştir. Devletin payı olan ürün için jandarma ile birlikte köylere giden görevliler, zengin çiftçilerin, muhtarın, toprak ağalarının ya da Halk Partisi ileri gelenlerinin evlerinde kaldıkları için ürünlere el koyma işlemi başladığında hep bu kişiler kayırılmıştır. Sonuçta uygulamadan en çok etkilenen hep küçük ve orta ölçekli işletme sahibi çiftçiler olmuştur. Az miktarda toprak eken çiftçilerin saklayabildikleri ürünler kendi tüketimlerine gidiyordu. Büyük çiftçiler ve toprak ağaları ise kaçırdıkları hububatı gizlice tüccara satarak, karaborsa piyasasının oluşmasını sağlıyorlardı (Pamuk, 1988: 103; Keyder, 1990: 92-93; Yerasimos, 1976: 1321).

Hükümet, 19.11.1941 tarihinde 2/17144 sayılı kararname ile hububatın yanı sıra temel gıda maddeleri kapsamına giren kuru baklaya da belirlemiş olduğu fiyattan el koyma kararı almıştır (Resmi Gazete, Sayı: 5010). Yine Saydam döneminde hükümete bitkisel yağ üretimini düzenlemek ve artırmak amacıyla yağ üretim tesislerinin ihtiyaç duyduğu maddeleri bu tesislere üretim programı çerçevesinde sağlamak için el koyma yetkisi tanıyan 18 Nisan 1942 tarih ve 2/17674 sayılı kararnameyi yürürlüğe koyuldu (Resmi Gazete, Sayı: 5087). 12.11.1942 tarihinde ise hükümete, ordunun bitkisel yağ ihtiyacını karşılamak için üretilecek bitkisel yağların %15'ine bedeli peşin ödenmek şartıyla el koyma yetkisi tanıyan 2/18953 sayılı Bakanlar Kurulu kararı kabul edildi (Resmi Gazete, 14.11.1942, Sayı: 5257).

Saydam hükümeti döneminde hububata el koyma uygulamalarından istenen sonuç elde edilemedi ve hububat fiyatları, özellikle de buğday ve un fiyatları hızla artmaya devam etti (Vatan, 8 Temmuz 1941).

Dünya savaşının şiddetlendiği bu yıllarda Türkiye'de de iğşe krizi ve hayat pahalılığı artmaktaydı. Şevket Süreyya Aydemir'in anlatımıyla "sabah güneş doğarken gözünü açan her vatandaş yeni güne, o gün sofrasına bir dilim ekme koyup koyamayacağını ve ordunun yönetimindeki her komutan, o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulup bulamayacağını... düşünerek kaygılar içinde giriyordu" (Aydemir, 2000: 203; Koçak, 1986: 25). Kentlerdeki ekme tüketiminin karneye bağlanması bu koşullarda 19 Ocak 1942 tarih ve 2/17141 sayılı kararnameyle başlatıldı. Milli Koruma Kanunu'nun 21. maddesine göre kişinin günlük ekme tüketimi sınırlandırıldığı gibi ekme dağıtımı karne ile ve kupon karşılığında olacaktır. Yedi yaşına kadar olan çocukların günlük ekme tüketimi 287,5 gram, yedi yaşından büyüklerin 375 gram ve ağır işlerde çalışanların günlük tüketimi 750 gram ile sınırlandırılmıştır (Kararname No: 2/17141, Resmi Gazete, 19.1.1942, Sayı: 5010). Aynı yıl içinde ekme yetişkinler için günlük ekme tüketimi 150 grama kadar düşürüldü (Goloğlu, 1974: 164). Yine 1942 yılı içinde ordudaki askerin ekme tüketimi de önce 750 grama, daha sonra da 600 grama kadar düşürülmüştür (BCA: 30.18. 02./ 97.120.3/ 23.02.1942; BCA: 30.18.1.2/98.42.13/7.5.1942). Hükümet undan tasarruf etmek amacıyla unun içindeki kepek miktarını artırmış, buna ilave olarak ekme buğday ununa çavdar ve arpa unu karıştırma kararları almıştır (Kararname No: 2/15956, Resmi Gazete, 18.6.1941, Sayı: 4837).

Öte yandan ekme darlığına çözüm arayışı içinde olan hükümet, hububat, bakliyat, patates ve pirincin un ve ezmelelerinden pasta, çörek

ve bunlara benzer maddelerin yapılması ve satılmasını Millî Korunma Kanununun 21. maddesine dayanarak yasaklamıştır (Kararname No: 217199, Resmi Gazete, 30.1.1942, Sayı: 5020).

Alınan bu müdahaleci önlemlere rağmen hükümet ordunun ve şehirlerdeki halkın başta gıda olmak üzere temel ihtiyaçlarını karşılamakta büyük sıkıntılar çekti. Bir biri ardına yayınlanan ve cezai yaptırımları içeren karnamelere meydan okurcasına hızlanan ihtikâr ve karaborsa, hükümeti bunaltyordu. Bu durum temel tüketim mallarındaki kıtlığı daha da şiddetlendirirken geniş halk kitlelerinin sefaletini de derinleştirmiştir.

Refik Saydam'ın bu müdahaleci ekonomi politikasının başarılı olduğu söylenemez. Bu dönemde uygulanan sistem ne kusursuz işlemiş, ne de tamamen iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş; kentli nüfus ise gelir sınırları fazla zorlanmadan ekmek ve diğer gıda maddelerini büyük ölçüde sağlayabilmiştir. Buna karşın piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir (Boratav, 2008: 84; Tezel, 1994: 261; Pur, 2007: 388).

Refik Saydam'ın ölümünden hemen sonra sıkı denetim uygulamaları gevşetilmiştir. Yeni hükümeti kuran Şükrü Saracoğlu Saydam döneminde ekonomi üzerinde kurulan yoğun denetimi doğru bulmuyordu. Saracoğlu'nun Kasım 1942'de Mecliste yaptığı konuşma fiyat artışlarının, vurgunculüğün nedenlerini ve bu konuda alınan önlemlerin etkisinin ne ölçüde olduğunu açıklamakta, kendilerinin izleyecekleri ekonomi politikası konusunda net bilgiler vermektedir:

"Harbin ikinci ve bilhassa üçüncü yılında, yer yer darlıklar hissoylundu. Çünkü harp dolayısıyla mal ithali çok zorlaştığı gibi, memleket çocuklarının silâh altında tutulması, bir taraftan istihlâki çoğaltırken, diğer taraftan istihsalı azaltmağa başladı. İşte, başlıca bu sebeplerden artmağa başlayan fiyatlarla ve bu yüzden ayaklanan ihtikârla mücadele etmek vazifesini duyan Refik Saydam hükümeti azasının birleşen kanatlarıyla kararlar aldı. Fiyatlarla, muhtekirlerle mücadeleye başladı. Alınan mücadele kararları, yenilerini davet etti. Yeni kararlar da, daha sıkı, daha sert kararları zaruri kıldı ve böylece, karardan karara geçilerek, memleket dâhilinde birçok mallara elkonulmağa kadar ileri gidildi. Bu kararlar, herkesin beklediği matlup neticeyi vermedi. Az bir zaman içinde, memleket dâhilinde, resmî fiyatlarla bazı malları bulmak imkânsız bir hale geldi ve memleket dâhilinde, koskoca bir kara pazar yerleşti. Bu levha karşısında, hepimiz, evvelâ kendi kendimize, sonra da birbirimize sormağa başladık. Acaba bu kararlar veya hiç de değilse, bunlardan bazıları alınmamış olsaydı daha iyi olmaz mı idi?"

Aradan çok geçmeden hüküm vermeğe başladık. Bu hükme göre, bu kararlar alınmasaydı daha iyi olacaktı.

İşte bu cereyanın ve bu kanaatin do laştığı ve canlandığı günlerde, Saraçoğlu hükümeti iktidar mevkiine geldi ve gelir gelmez de, evvelce alınmış olan sıkı kararların bazılarını ipka ederek, büyük bir kısmını ortadan kaldırdı, diğ er bir kısmını da de ğiştirdi ve tatbiki daha kolay ve daha çok imkân dahilinde görülen yeni kararlar aldı” (TBMMZC, Devre 6, C. 28, 11.11.1942: 15). Gerçekten de vurguncular hiçbir kural tanımıyorlardı. Örneğin Konya’dan 30 kuruşa alınan buğ day İstanbul’da 200 kuruş un olarak satılmaktaydı. Maraş’tan 14-24 kuruşa aldığı ç eltiği pirinç kralı diye bilinen Ahmet Çanakçı adlı bir tüccar İstanbul’da karaborsada 120-140 kuruşa satılmaktaydı (Boratav, 1974: 302; Vatan, 27.8.1942; A tay, Ulus, 12.11.1942).

Fiyat denetimlerinin karaborsayı beslediğini gö ren Başbakan Saraçoğlu 1942’nin iyi bir ürün yılı olacağını ve bu yüzden serbest bırakılsa dahi hububat fiyatlarının artmayacağını düşünerek ilk olarak %25 karandı ye bilinen bir karar aldı ve devlete teslim edilecek payın dışındaki hububatın fiyatını serbest bıraktı. Hububat alım fiyatları yükseltildi ve devlet payı olarak ürünün %25’inden, büyük çiftçiler için %50’ye kadar yükselen bir oranından fazlasının piyasa fiyatlarından satımı çiftçi için serbest bırakıldı (Kararname No: 2/18365, Resmi Gazete, 17.7.1942, Sayı: 5160).

Sarac oğlu fiyat politikasıyla ilgili olarak üzerinde hassasiyetle durdukları konunun tüketici ve üretici açısından adil bir uygulama olacağını belirtmiştir. Özellikle fiyat tespitinde çiftçiyi üretme teşvik etme amacını öncelikli olarak göz önünde bulunduracaklarını söylemiştir. Bunlara ek olarak ihtikarla mücadelede başarılı olunamadığı öz eleştirisinde bulunmuş ve o tarihten itibaren uygulayacakları fiyat politikasını açıklamıştır:

“...biz bu yolda, fiyat kontrolü kararları alırken çok mühim bir keyfiyeti, daima göz önünde tuttuk ve bundan sonra da daima göz önünde bulunduracağız. Okeyfiyet de, bu kararlardan doğ an yükün, müstehlik ve müstahsillerden terek küp eden vatandaşlar arasında âdilâne taksimidir. Bugüne kadar, maalesef, dövizli dövizsiz, takaslı, takassız, memleket e gelen ithalât mallarının fiyatları üzerinde hâkim olmadık. Kezalik, bin bir çeşit yollarla yapılan, alışverişlerde, muhtekirler ve vurguncular tarafından yaratılan yüksek fiyatların da önüne geçemedik. Böylece, fiyat kararlarımızın yükünü, daha ziyade çiftçiye yükletmeğe devam ettik. Bu yolda devam etseydik, yalnız haksızlıklarını yığın haline getirmiş

olmakla kalmayacak, istihsalin azalması gibi, büyük bir tehlike ile de karşı karşıya kalmış olacaktık.

Onun için, bundan sonra da, terlemeden para kazanan müstehliklerin, alın terinin yarattığı mahsullere, mübalâğaya kapılmaksızın, değer fiyat vermeleri imkânını daima yâşatmaya çalışacağız” (TBMMZC, Devre 6, C. 28, 11.11.1942: 15-16).

Yüzde 25 kararı yürürlüğe girdiği ilk günlerde toplumda iyimser bir hava yaratmış, hububat piyasalarındaki devlet müdahaleciliğini azaltarak iâşe krizini hafifletebileceği yönünde yorumlar yapılmıştır. Ancak bu olumlu görüşler kısa sürmüştür. Saracoğlu hükümeti el koyduğu ürünleri Saydam hükümetinin saptadığı fiyatlardan satın almayı sürdürmüştür. Öyle ki, buğday fiyatlarının 100 kuruşa kadar çıktığı 1943 yılında hükümet kilo başına 20 kuruş ödemede direnmiştir. Küçük üreticilerden büyük çiftçilere kadar bütün tahıl üreticileri ürünlerini saklamaya çalıştılar. Çiftçinin bu eğilimi hükümetin umduğu miktarda hububat satın almasına engel oldu. Yüzde yirmi beş uygulaması istifçiliği, ihtikârı engelleyerek kentlerin ve ordunun iâşe sorununa çözüm getirememiştir (Pamuk, 1988: 104). Aslında, Başbakan Saracoğlu 11.11.1942 tarihinde TBMM’de yapmış olduğu konuşmada hububatla ilgili bu uygulamanın istenilen sonucu vermediğini ifade etmek zorunda kalmıştır:

“İrkımızın başlıca gıdası olmak itibariyle, memleketimizin en büyük meselesini teşkil eden hububat hakkında, % 25 kararını aldık ve bu kararın alınırken, alacağımız % 25’lerle, hem ordumuzun ve büyük şehirlerimizin iâşesini emniyet altına almak ve hem de tanzim satışları yapmak hususlarında kâfi derecede kuvvetli olacağımız kanaati hâkimdi.

... Hedefimizi teşkil eden, memlekette normal ve mutedil fiyata kavuşmak ümidi tahakkuk etmemiştir. Çünkü her şeye rağmen, başlıca gıdamız olan hububat fiyatları aldı yürüdü. Hububatla beraber veyahut onu takiben diğer gıda maddeleri fevkalâde pahalılaştı. O kadar ki, bugün bunların birçoğu, çünkü kara pazar fiyatlarını bile geride bırakmış bulunuyor.

... Hububatın % 25’ini, köylüden, o gün için iyi sayılan bir fiyatta Hükümet namına toplamağa karar verdiğimiz günlerde, şehirlerimizin hububat ihtiyaçlarını günü gününe ve hatta saati saatine zor yetiştiriyorduk ve ambarlarımızda hiç bir stok mevcut değildi. ... (%25’ler ile oluşturmayacağımız) stoklarımızı eritmeyen ve şehirlere ekmek bulan bir çare aradık. Bu çareyi, belediyeleri muvakkaten işe sokmakla bulabileceğimizi ümit ettik. Belediyelere verdiğimiz bu vazifenin başarılabilmesi için, onlara yer yer krediler açtık ve aynı zamanda muayyen tarihlerde kendilerine hububat vermeyeceğimizi bildirdik. Bundan sonra

ra, yüzlerce belediye, buğday ambarı sayılan yerlere hücum etti. Herkesin kafasında, kendi şehri için bir yıllık bir stok yapmaktan başka bir kaygı mevcut değildi ve böylece her yerde bir fiyat yarışı başladı ve hiç bir fiyat, bunları yarıştan vazgeçemedi. Bu yoldan, hububat fiyatları ve onunla beraber diğer gıda maddeleri fiyatları gittikçe artarak, bugünkü mübalâğalı raddelere süratle erişti.

... Hububat hakkında % 25 kararını alırken bu yüzden elimize geçecek hububatla hem orduyu, hem büyük şehirleri, hem de darlık mıntıklarını do yurduktan sonra her yerde tanzim şartları yapabilmek için elimize kâfi hububat geçeceğini ümit ediyorduk. Çünkü istatistikler, Türkiye hububatını 7 - 8 milyon ton olarak gösteriyor ve biz de bu hesaptan elimize hiç değilse bir buçuk milyon ton hububat geçireceğimizi ümit ediyorduk. Halbuki evdeki pazar çarşıya uy madı ve neticede gördük ki, çiftçilerin hükümete borçlandığı rakam 600 bin tonu zor tutuyor. ... Görülüyor ki, bu % 25'ler, elimize, her çeşit mane vrayı yapmağa müsait bir miktar vermemiştir" (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C. 28, 11.11.1942: 15-19)

Yüzde 25 kararı büyük toprak sahiplerinin ve tüccarın işine yaramıştır. Sarac ağılu'nun da açıkladığı gibi hükümete satılması gereken yüzdelerin tamamı satılmamış, fiyatlar inanılmaz ölçülerde artmıştır. Şevket Süreyya Aydemir yüzde 25 kararından sonra buğdayın serbest piyasaya fiyatının 13,5 kuruştan 100 kuruşa hızla yükseldiğini yazmaktadır. Öyle zamanlar olmuştur ki, hükümet i işe sorununu çözebilmek için yüksek fiyatlarla tüccardan hububat almak zorunda kalmıştır. Hükümetin denetimleri kaldırma kararı haksız kazançları ve vurgunu artırmıştır. Öyle ki, Saydam hükümeti döneminde 85 kuruş olan zeytinyağının fiyatı elde 16 bin ton stok olmasına rağmen 350 kuruşa kadar yükselmiştir (Aydemir, 2000: 225; Çavdar, 2003: 313). Bu anormal durumu yaratan, savaş yıllarından yararlanarak zengin olmak isteyenlerin entrikaları ve vurgunculuklarıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, özellikle gıda maddelerinin toptan ticaretini yapanlar bire on kazanmak için çeşitli hilelere başvurarak kazancı, karı adeta yağma haline getirdiler. Buğday fiyatlarının yaklaşıklık %200, genel fiyat düzeyinin ise %90 dolaylarında arttığı 1942-1943 yılları, savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı zaman aralığını oluşturmaktadır. Sarac oğlu hükümeti bu süreçler sonunda oluşan aşırı kazançlar ve yüksek enflasyon karşısında, halkı da vicdanen rahatlatmak ve hazineye gelir sağlamak için bir defaya mahsus olmak üzere tahsil edilecek olan Varlık Vergisini yürürlüğe koymuştur (İstatistik Göstergeler 1923-2009, 2010: 494-495; Boratav, 2008: 84; Çavdar, 2003: 313-314).

Sarac oğlu hkme tinin iaşe ve hayat pahalılığı sorununun zmne yönelik almış olduğu önlemler el koyma kararlarıyla sınırlı kalmamıştır. 4 Haziran 1943 tarihinde 4429 sayılı yasa ile kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunuyla tüm tarım ürünlerine uygulanan ve birçok üründen aynı olarak toplanan yeni bir vergi getirilmiştir. Bu verginin oranı yüzde 25 kararnamesi kapsamına giren hububat ve baklagillerde %8, diğer ürünler de ise %12 olarak tespit edilmiştir (Resmi Gazete, 7.6.1943, . Sayı: 5423). Bu vergiden de umduğu sonuçları alamayan hükümet, 26.4.1944 tarihinde 4553 sayılı yasa ile çıkardığı yeni Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile vergi oranını tüm ürünlerde %10 olarak belirlemiştir (Resmi Gazete, 28.4.1944, Sayı: 5693). Bu uygulamayla özelikle kk köylülük üzerinde ağır bir yük olan ve üretimi olumsuz yönde etkileyen aşar geri getirilmiştir.

Hububatın dışında devletin üretim ve dağıtım tekeline sahip olduğu şekerin üretimi ülke ihtiyaını karşılamadığından hükümet, şeker tüketimini kısımak için Kasım 1942’de şekerin fiyatını yükseltmiştir. Türkiye’de şeker arzı, talebi ve şeker kıtlığı konusunda çarpıcı bilgiler veren, 16 Kasım 1942 tarihinde yayınlanan 18940 sayılı kararnamenin gerekçesinde belirtildiğine göre: Bu seneki şeker üretimi 50 bin ton, tüketim ise 100 bin ton civarındadır. Geçen yıldan devreden stok da bulunmadığı cihetle tüketimin sınırlandırılması için yapılacak dağıtım haricindeki satışlar için fiyatların artırılması lüzumlu grlmştir. Yrrlge konulan talimatnamelere dayanarak tespit edilen ve edilecek olan dar ve sabit gelirli lere yapılacak dağıtım ile hastane ve mektepler gibi teşekkül ve messe selere verilecek miktarlardan geri kalacak şekerlerin bütün halka dağıtılmasına maddeten imkân bulunamamaktadır. Bununla beraber hariçten şeker ithalinin temini için yapılmakta olan teşebbüslerde muvaffak olunur yahut yeni fiyatlarla tüketimin tanzim ve tahdidi mümkün olursa fiyatların tekrar indirilmesi düşünülebilecektir. Belirtilen nedenlerden dolayı fabrikalarda ambalajsız şeker fiyatının kristalin kilosunun 480 ve küpün kilosunun 500 kuruş olarak tespit edilmesinin muvafık olacağına karar verilmiştir. Böylece şeker için tespit olunan yüksek fiyatlarla şeker tüketildiği takdirde elde edilecek birçok milyonların (100 milyon TL) Türk parasının kıymetinin korunması gibi yüksek mill gayelerin gerçekleşmesinde kullanılması mümkün olacaktır (Resmi Gazete, Sayı: 5258; Tan, 15.11.1942; Turan, Ulus, 24.11.1942).

Bu kararname ile pancar üreticisine üretimi teşvik için yüz kilo pancara karşılık bir kilo şeker prim olarak verilecektir. şeker üreticisine şeker olarak verilecek prim ile sabit gelirli lere yapılacak dağıtım, hastane

ve mektepler gibi kurumlara verilecek toz şekerin kg. fiyatı 120, küp şekerin fiyatı ise 140 kuruş olacaktır.

Hükümet 3.2.1943 tarihinde aldığı bir kararla dar gelirli ailelere nüfus başına ayda 300 gram ucuz fiyatla (120-140 kuruşa) şeker dağıtma kararı almıştır (Kararname No: 2/19403, Resmi Gazete 10.2.1943, Sayı: 5327).

16.11.1942'de 480-500 kuruşa çıkarılmış olan şeker fiyatları şeker darlığının biraz hafiflemesi nedeniyle 5 Mayıs 1943 tarihinde 235-238 kuruşa indirilmiştir (Kararname No: 2/19843, Resmi Gazete 5.5.1943, Sayı: 5396).

Hükümet yaptığı araştırmalar sonucu 1 600 000 yardıma muhtaç vatandaş tespit etmiştir. Yüksek enflasyon, yokluk ve kıtlığın hüküm sürdüğü yıllarda hükümet bu dar gelirli ve yoksul vatandaşların sıkıntısını biraz olsun hafifletmek için 1943 yılından itibaren maliyet fiyatına eklemek vermeye başlamıştır (Resmi Gazete, 18.3.1943, Sayı: 5358). Yine hükümet bu geçim sıkıntısı çeken kimseler elbiselik kumaş ve ayakkabı, bulgur, pirinç, yağ gibi gıda maddeleri ile kömür vermiştir. Yapılan yardımlar bu vatandaşlar arasında büyük bir memnuniyet yaratmıştır. Aynı şekilde hükümet memurlara da elbiselik kumaş, ayakkabı, gıda maddesi ve yakacak yardımında bulunmuş, pamuklu kumaşları memuruna daha ucuz fiyattan satmıştır (TBMMZC, Devre VI, C.28, 13.11.1942: 40-46; Sönmez, Ulus, 21.9.1943).

Savaş yıllarında hayat pahalılığı ve zorunlu ihtiyaç maddelerini sağlamak konusunda en büyük sıkıntıyı ülke nüfusunun çoğunu oluşturan yoksul köylüler ile işçi ve dar gelirli kitleler çekmiştir. Pamuk ve Ortaylı'nın iyimser yorumlarına göre ülkede genel bir açlık yaşanmamış, ancak özellikle dar gelirli ailelerin sofralarında İsmet Paşa'nın damadı Toker'in anlatımıyla "ekmek kavgaları, kim daha çok yedi kim daha az yedi tartışmaları" eksik olmamıştır". Gıda maddeleri konusunda köylü şehirdeki yoksul insanlara oranla daha iyi durumda olmasına karşın, ölüsünü saracak kefen bezi bulamamıştır (Pamuk, 1988: 99; Ortaylı, 1998: 425; Toker, 1990: 23-24).

Dünya Savaşı'nın sona ermesine karşın hükümetin aldığı olağanüstü tedbirler hemen kaldırmamıştır. Örneğin 1945 yılı Ekiminde et sıkıntısı çekildiği için etteki azami fiyat uygulaması sürmekteydi (Akşam, 4 Ekim 1945). Savaşın son aylarında çekilen bitkisel yağ sıkıntısı nedeniyle hükümetçe üç büyük ilde yağın karneyle dağıtılması kararı alınmıştır (Akşam, 16 Nisan 1945). 1946 yılında hala Bakanlar Kurulu'nda insanların günde kaç gram ekmeğe tüketeneğine ilişkin kararlar çıkmaktadır. Bu kararnamelerin içerdiği kararların öncekilerden farkı, günlük tüketim

miktarını arttırtmasıdır. Öte yandan de ğirmerlerde kepek oranı yüksek un yerine daha az kepek içeren un ö ğütülmesine izin verilmiştir. Halka yine karne ile ekmek vermeye devam edilmekle birlikte kişi başına tahsis edilen günlük ekme ğin miktarı artırılmıştır. Bu durum ola ğüstü koşulların biraz hafifle di ğini ancak tamamen ortadan kalkmadı ğını göstermektedir (Karamame No: 3/4259, Resmi Gazete, 8.6.1946, Sayı: 6328; Sönmez, 2011: 624)¹.

Özellikle 1942 yılının ikinci yarısından itibaren kontrolden çıkan enflasyonun ciddi toplumsal, siyasi ve ekonomik sonuçları oldu (Akar, 1992: 34; Tezel, 1994: 258).

Savaş, toplumsal tabakalar arasındaki mesafeyi daha da açtı. Bir yanda kolay ve yasal olmayan yollardan servet kazanan bir avuç tüccar ve toprak ağası, diğer yanda ise küçük çiftçi ve üretici, emekçi, emekli ve dar gelirlili memurlardan oluşan yoksul, sayıları milyonları oluşturan kitleler vardı. Bu yoksul insanların yaşam koşulları memurlar hariç her geçen gün daha da bozulmuştur (Çavdar, 2003: 310; Keyder, 1983: 210).

Bu enflasyon ortamından en çok yararlananlar tüccarlar, özellikle de ithalatla uğraşan gayrimüslim tacirler oldu (Ökte, 1951: 39; Tezel, 1994: 258). Çok ucuz kurlardan resmi döviz tahsisleri elde eden ithalatçılar büyük vurgun vurdular. İthalat fiyatları 1939-1944 arasında %189 oranında artarken, İstanbul için ithal malların toptan fiyatındaki artış %380' i buldu. Bu dönemde büyük boyutlu kazanan kıtlık rantları, hükümetin bu rantları kamuya aktaracak düzenlemeler yapmaktan kaçınması neticesinde, büyük ölçüde ithalatçıların ve bir ölçüde de bu malların toptan ve perakende ticaretini yapanların elinde kaldı (Tezel, 1994: 258).

Savaş yıllarında, ithalata ba ğımlı sermaye ve ara malları darlıklarına karşın üretimini sürdürebilen sanayi kuruluşları da büyük karlar elde ettiler. Piyasa için üretim yapan büyük arazi sahiplerinin bu dönemdeki kazançları daha çok 1942'nin ikinci yarısında başlayıp, 1943 yılıyla sınırlı

¹ Bu karamame savaş sonrasında dahi ekme ğin karneye dağıtıldığını, kişi başı ekme k tüketim miktarının savaş yıllarına göre biraz arttığını, ancak ekme k kıtlığının hala sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Karamamenin bu konuyu hükme bağlayan 1. maddesi şöyledir: "Muamele vergisine ba ğı fabrika ve de ğirmerlerde yabancı maddesi çıkarılmış 100 kilo sâfi hububattan 84-86 ve 74-76 randımanlı unlar yapılabilir. Yukarıda belirtilen randımanlardan gayri randımanlı unlar ancak Toprak Mahsulleri Ofisinde yapılabilir. Ekme k aşağıdaki miktarlarda ve kart ile dağıtılır. Ancak, Ticaret Bakanlığı uygulanmasında zaruret gömedği yerlerde kart ile dağıtımını kaldırma ğa yetkilidir. Bu takdirde adı geçen Bakanlık tarafından ekme ğin nerelerde ve hangi tarihten itibaren kartsız satılabilece ği ilgili makamlara bildirilir. Yabancı maddesi çıkarılmış 100 kilo safi hububattan elde edilecek 84-86 randımanlı un dan yapılan ekme klerin istihkak miktarı çocuklar ve büyükler için 450 gram, ağır işçileri için (K/247 sayılı kararın 4 üncü maddesinde yazılı işlerde çalıştıkları müddetçe nüfus başına) 900 gramdır (Karamame No: 3/4259, Resmi Gazete, 8.6.1946, Sayı: 6328).

kaldı. Bu yıllarda hükümetin tarım ürünleri fiyatlarını serbest bırakması sonucu özellikle pazara yönelik üretim yapan geniş arazi sahipleri büyük kazançlar elde etti (Pamuk, 1988: 106; Tezel, 1994: 259).

SONUÇ

II. Dünya Savaşı yıllarında iş gücünü oluşturan nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması üretim hacminde önemli daralmalara neden oldu. Özellikle tarımsal üretimde büyük düşüşler yaşandı.

Türkiye bu dönemde sanayi üretimi konusunda büyük ölçüde ithalata bağımlı idi. Bu yüzden ithal edilen ara malı ve yatırım malı biçimindeki üretim girdilerinin savaş yıllarında daralması ve iş gücünün azalması nedeniyle 1940-1945 yılları tüm üretken sektörlerin ve milli gelirin daraldığı yıllar olmuştur.

Üretimin azalması ve ithal olanaklarının daralmasına koşut olarak, savaş yıllarında daha çok milli savunma giderilerindeki artışa bağlı olarak bütçe harcamaları hızla artan hükümetin bu artışı karşılayabilecek reel bütçe kaynaklarını yaratamaması enflasyonu denetlenemez hale getirdi.

Kıtlık ve hayat pahalılığının süreklilik kazandığı savaş döneminde iki hükümet değişikliği geçiren Türkiye'de bir birinden farklı iktisat politikalarının denendiği görülmüştür. İki hükümetin de ekonomik sorunları aynıydı. Bunlar, azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve önlenemeyen enflasyonist baskıların halkın tahammül sınırını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin beslenme ihtiyacını gidermekti.

Refik Saydam'ın başbakanlığı süresince hükümetin ekonomik sorunlara yaklaşımı geniş ve yoğun bir hükümet müdahale ve kontrolü biçiminde oldu. Refik Saydam bu amaçlara ulaşmak için katı fiyat denetimi ve tarım ürünlerine el koyma yolunu seçti.

Refik Saydam Hükümetinin temel tüketim mallarına el koymasının yanı sıra narh uygulamaları zorunlu tüketim mallarının piyasadan çekilmesine ve karaborsanın doğmasına yol açtı. Bir taraftan fiyatlar artarken, öte yandan vurguncuların mal stoklamaları yüzünden mal bulnamaması, halkın yoksullaşmasına, yokluklara ve açlığa neden oldu.

Saraoğlu, Saydam hükümeti döneminde piyasa üzerinde kurulan katı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yolunu seçti. Ekonomiyi piyasa güçleri ile dengelemek gerekçesiyle ticaret sektöründe fiyatları devlet eliyle dondurmaktan vazgeçildi.

Hükümetlerin ekonomiyi yönetmek için Milli Korunma Kanununa dayanarak yaptıkları yasal ve kurumsal düzenlemeler, hayat pahalılığına, vurgunculuğa, halkın fakirleşmesine engel olamadı.

Savaş yıllarında hay at pahalılığı ve zorunlu ihtiyaç maddelerini sağlama konusunda en büyük sıkıntıyı ülke nüfusunun çoğunu oluşturan yoksul köylüler ile işçi ve dar gelirli kitleler çekti.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Samet, "İktisadi Hayatta Fiyatların Yükselişi". *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 74. İstanbul 1943.
- Akar, Rıdvan, *Varlık Vergisi Tek Parti Döneminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, İstanbul 1992
- Akşam Gazetesi*.
- Aktan, Reşat, *Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1955.
- Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- An, Kemal, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", *T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997 İstanbul)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1998.
- Atay, F. Rıfki, "Hükümet Yeni Tedbirler Almıştır", *Ulus*, 12.11.1942.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1969.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam, C: II*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Öz Yayınları, Ankara 1959.
- Ayın Tarihi*
- Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar (1939 – 1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): 30.18. 02./ 97.120.3/ 23.02.1942.*
- BCA: 30.18.1.2/98.42.13/7.5.1942.
- Baydar, Ertuğrul, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978.
- Boratav, Korkut, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.
- Bülbül, İrfan, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları", *İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Araştırmaları Dergisi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 9, Yıl: 5, İstanbul 2006, s. 1-52.
- Cumhuriyet Gazetesi*
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.
- Çetin, Hasan, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, Ankara 1973.
- Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Goloğlu Yayınları, Ankara 1974.
- Hatipoğlu, Zeyyat, *Türkiye'de 1933'den İtibaren Para Stoku*, SBF Maliye Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1960.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, C: 12, Ankara 1941.
- Kafaoğlu, A. Başer, *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005
- Kayra, Cahit, *1938 Kuşağı, Olaylar, İnsanlar, Anılar*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- Karlık, Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Sosyal Değişim*, Beta Basım Yayım, İstanbul 1997.
- Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1985.
- Kazgan, Gülten, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1999.
- Kepenek, Yakup-Yentürk, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

- Keyder, Çağlar, *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Dost Kitabevi, Ankara 1983.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, Çev: Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Koç, Vehbi, *Hayat Hikayem*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul 1973.
- Koçak, Cemil, "Türkiye'de Kameli Yıllar". *Tarih ve Toplum*, Sayı: 25, Ocak 1986.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Kuruç, Bilsay, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri, Söylev, Demec, Yazılar*, SBF Maliye Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1963
- Oran, Baskın, "İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar, A.Ü. SBF Dergisi V. 24, No: 3, Eylül 1969, s. 227-275.
- Ortaylı, İlber, "İkinci Dünya Savaşında Şehirlerde Hayat", *T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997 İstanbul)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1998.
- Ökte, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1951.
- Ömür, "Pahalılık Karşısında, *Cumhuriyet*, 17.10.1941.
- Pamuk, Şevket, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Der.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul 1988, ss. 91-108.
- Pur, Hüseyin Perviz, *Varlık Vergisi ve Azınlıklar*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Resmî Gazete*
- Seçuk, M. Selçuk-Temizler, Abidin, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, Volume 2 / 9 Fall 2009, s. 319-325.
- Sertel, Zekeriya, "İktisadi İşlerde İfrattan Tefrite Düşmeyelim", *Tanin*, 25.7.1942.
- Seyidoğlu, Halil, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Güzem Yayınları, Ankara 1992.
- Sönmez, Şinasi, "İkinci Dünya Savaşında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 47, Bahar 2011, ss. 599-629.
- Sönmez, Sabahaddin, "Memurun Yüzü Güldü", *Ulus*, 21.9.1943.
- Şahin, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2007.
- Şener, Sefer, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7) 2004/1, ss. 73-92.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Göstergeler: 1923-1995*, Ankara 1996.
- TBMM Zabıt Ceridesi
- Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Thomburg, Max Weston, *Türkiye Nasıl Yükselir*, Çev: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Doğan Yayınları, Ankara 1971.
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- Turan, Kemal, "Türk Parası", *Ulus*, 24.11.1942.
- TÜİK, *İstatistik Göstergeler: 1923-2009*, Ankara, 2010.
- Türkiye Tarımında Gelişme Eğilimi: Grafik ve İstatistikler 1938-66*, Tarım Bakanlığı Planlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı Yay., Ankara 1968.
- Ulus*
- Vatan Gazetesi*

- YAŞA, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980.
- Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 3-I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e*, Çev: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, 1976 İstanbul.